

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

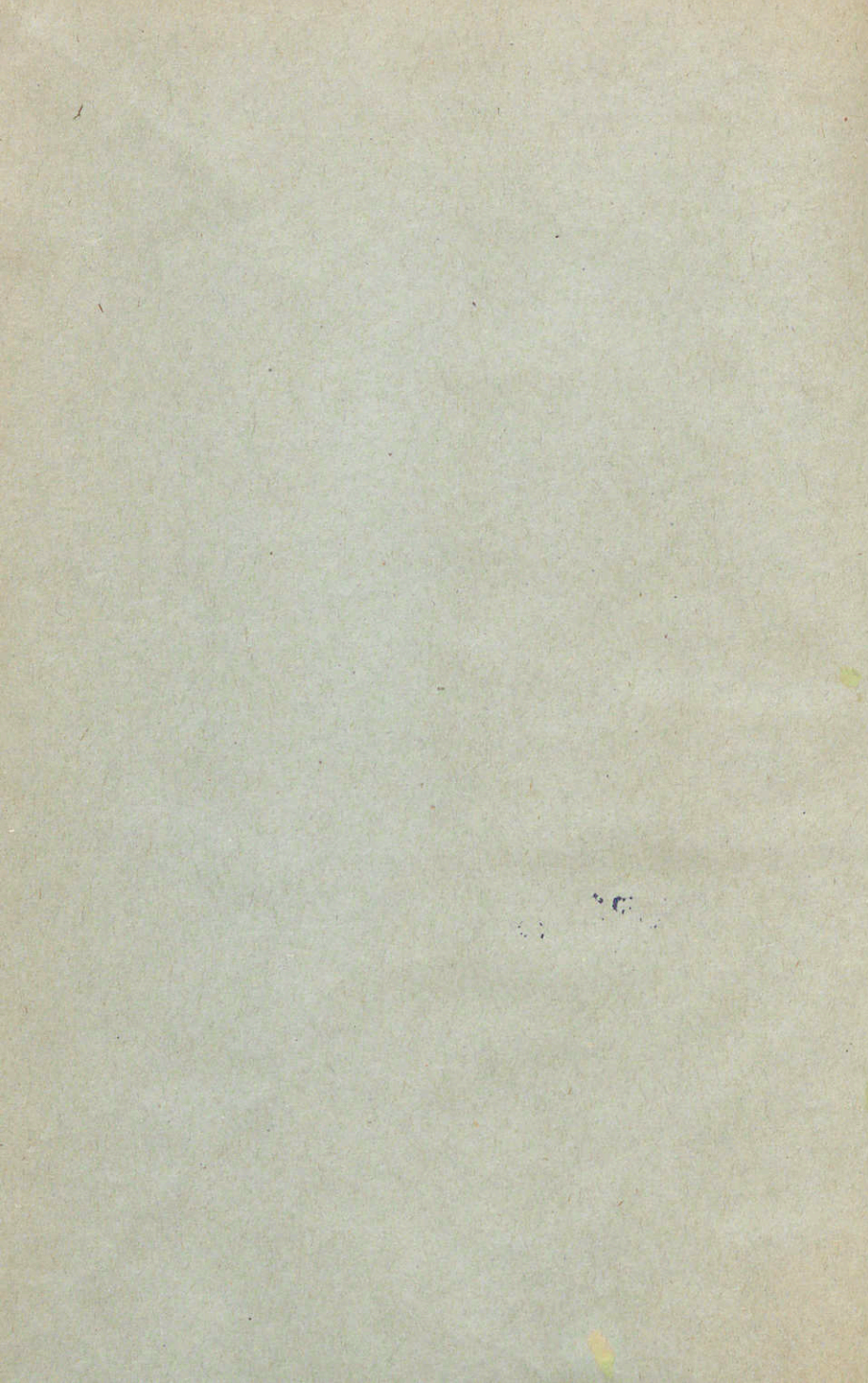
Adapt — remix, transform, and build upon the material

4778

282
u-23

Epineurys
1865

12012

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ

ԸՆԴԴԷՄ ՏԵՏՐԱԿԻ

Հ. ՌԵՄԻՋԻՕ ՊՈՒԶԵԼԼԻՒՆ

ԳՐԵԱՑ

Տ. Հ. Թ. ՄԱՎԱԼԱՆԵԱՆՑ
ՏՆՕՐԷՆ ԴԱՍԱՏՈՒ ՀԱՅԿԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ ՍՐԲՈՅ ԱԹՈՌՈՅՍ

ՀՐԱՄԱՆԱԻ ԵՒ ՀԱՃՈՒԹԵԱՄԲ
Տ. Տ. ԵՍԱՏԵԱՅ ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏՐԱՐԻ
ԵՒ

ՏՆՕՐԷՆ ԺՈՂՈՂՈՅՆ

1865 ՅՈՒՆԻՍ 17

ՅԵՐՈՒՍԱԿԵՄ

Ի ՍՏԱՆԲՈՒԼ ՍՐԲՈՅ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

282
U-23

232
U-23

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ

4y

ԸՆԴԴԷՄ ՏԵՏՐԸԿԻ

Հ. ԹԵՄԻՃԻՕ ՊՈՒՋԵԼԼԻՒՆ

ԴՐԵԼՑ

Տ. Հ. Թ. ՍԱՊԱԼԱՆԵԱՆՑ

ՏՆՕՐԷՆ ԴԱՍԱՏՈՒ ՀԱՅԿԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ ՍՐԲՈՑ ԱԹՈՌՈՅՍ

ՀՐԸՄԵՆԱԻ ԵՒ ՀԱՃՈՒԹԵԱՄԻ

Տ. Տ. ԵՍԱՅԵԱՅ ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿԻ

ԵՒ

ՏՆՕՐԷՆ ԺՈՂՈՎՈՅՆ

1865 ՅՈՒՆԻՍ 17

2001

ՅԵՐՈՒՍԱԴԷՄ

Ի ՎԱՆՍ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

23005

59.4
39

Յարգոյ Բնթերցողք .

Ասոյիս ամսոյ մէջ էր երբ նորէն օկաւ սեփականութեան խնդիր մի ծագել Բեթլէէմի մօտ քառասունից ըսուած Այրին վրայօք , զոր Լատինք՝ ինչպէս ասկէ 16 տարի յառաջ , նոյնպէս այս անգամ փորձ փորձեցին իրենց սեփականել : Եւ որովհետեւ երեք ազգաց՝ այսինքն Հայոց , Յունաց և Լատինաց յատկացեալ տեղ մի է , կ'արժէ որ մանրամասնաբար խնդրոյն դէպքը աշխարհի առջեւ դնեմ , և ապագային պատմաբանական ճշմարտութիւն մի աւանդեմ :

Անցեալ ապրիլ 24 ին էր , ըստ հին տումարի , լսելով Հայոց վանքը թէ Լատինք շինութեան մի ձեռք զարկած են յիշեալ Այրին մէջ առանց լուր տալու Հայոց և Յունաց , անմիջապէս իւր թարգմանը կը խրկէ Լատինաց Առաջնորդին իմացընելով անոր այն տեղւոյն վերայ համատացութեան ունեցած իրաւունքը : Եւ կ'առաջարկէ իրեն՝ որ չուզելով Հայոց վանքը Յունաց պէս բողոք ընել առ տեղական Կառավարութիւնը և վսեմափառ Բզեշխին գլուխը ցաւցընել , յանձնարարական ժողով մի կազմեն երկու կողմանց , և իւրաքանչիւր վանքի ունեցած թղթերը ու կէօճէլները մէջ բերելով քննուին . եթէ Հայք չկարենան ցուցընել զօրաւոր կէօճէլ մի նոյն տեղւոյն վրայօք , բողոքովին հրաժարին իրենց իրաւունքէն : Երբ այս առաջարկութիւնը որ խաղաղասիրական էր մերժուեցաւ Լատին միաբանութեան կողմէն , Հայոց և Յունաց

Թարգմանք գնացին (ապրիլ 29) առ Քայմաքամն, վասն զի Բդեշխը բայակայ էր, ու պահանջեցին իրմէ որ արգիլել տայ շինութիւնը, և թէպէտ նոյն օրը քէշֆի երթալով քննութիւն եղաւ, բայց չեմք գիտեր ինչ պատճառաւ խափանել տալու զանցառութիւն եղաւ։

Եւոր վերայ ստիպուեցան Հայք և Յոյք բողոք տալ (մայիս 1) Քայմաքամին։ Քանի մի օրէն վսեմափառ Բաշայն գալով ժողով կազմեց (մայիս 17) իւր Սարային մէջ, ուր բաց ի երեք վանքէն՝ ներկայ էր հոն և Գազզիյ հիւպատոսարանի քանչէլիէր յարգոյ Պարոն Լաֆօնը. հոն բան մի շորոշուելով՝ հարկ եղաւ բռն խնդրոյն տեղը երթալ (մայիս 21) քննութեան։ Վսեմափառ Բդեշխը թէ Լատինաց երկու կտոր թուղթերը՝ որոց մէջ ամենեւին յիշեալ Այրին վրայօք յիշատակութիւն մի չկար, և թէ Հայոց ձեռքը գրանուած երկու կտոր զօրաւոր վաւերագրութիւնները կարգալով, և չուղեւով Լատինաց կողմէ օր առաջ պատրաստուած վկայները բերել տալ, հրամայեց իւր մարդոցը որ երթոյ դիւղը ու հինգ թաղէն երկերիւ հագի խիստ ծերունիներէն առանց կրօնքնին նայելու առնէ բերէ։

Եւ ներկայացան ժողովին դիմաց երեք ծերունի Ֆէլլահ, որոնց մին Տաճիկ էր. առանձին խօսեցրնել տալով զանոնք տեսաւ որ երեքին ալ պատմութիւնը մի և նոյն էր։

Եւ այս էր անոնց վկայութիւնը, թէ «սոյն Այրը բոլոր գիւղացւոց է. ամեն քրիստոնեայք համարձակ կու գան աղօթելու. դուռը միշտ բաց կը մնայ, և ոչ մէկ ազգի յատկացեալ է, կանթեղ, պատիւեր, սեղան չկային. այլ դիւղացիք ու խոտ ընելով կը բերէին քիչ մի իւղ կը վառէին»։

Լատինաց երիտասարդ Թարգմանը այս վկայութեանց գէժ համարձակեցաւ նոյն իսկ Բդեշխին իմաստութեանը և երկու ազգաց պատուոյն դպչելով՝ ըսել թէ

այդ վկաները կաշառեալ են . որոյ դէմ Նորին Վսեմութիւնը խոժոռելով ըրած զըսարտութեանը վերայ . յանդիմանեց զինքը ըսելով՝ թէ «Դ՛ու ես այս անպատեհութեանց պատճառ եղող , ապա թէ ոչ Լատինաց վանքը այսպիսի անխոհեմ ձեռնարկութեան ամենեւին հաճութիւն չէր տար » : Այսպէս ուրեմն իւր արդարասիրութենէն երբէք չշեղելով իմացուց Լատինաց թէ այսպիսի համատացութեան տեղւոյ մի վերայ առանց հրամանի նորոգութիւն ընելը հակառակ էր օրինաց Տէրութեան : Այն օրը այսչափով անցաւ , և քանի մի օրէն թէպէտ և Հայք և Յոյք կրկին աղերսագիր մի և Լատին թարգմանին ըրած զըսարտութեանը համար բողոք մատուցին իւրեանց պատիւը պահանջելով , բայց Նորին Վսեմութիւնը կարեւոր գործոյ մի համար ստիպուելով դէպ ՚ի Գազա երթալ , մնաց խնդիրը ՚ի կախ :

Իսրճքերը այս վիճակիս մէջն էին , երբ ձեռքերնիս հասաւ ներկայ ամսոյս 12 ին , սոյն խնդրոյն վերաբերեալ Խաալերէն լեզուով տպեալ տետրակ մի « Յիշատի և պաշտպանութիւն ՚ի վերայ սեփականութեան զոր սորբեմիս վայելած է Բեթլէեմի քով Կաթին ըստած Այրին Ռի » անունով : Անք այս գիրքը ինչպէս բնական է՝ հետաքրքրութեամբ կարդացինք . և որովհետեւ Լատին միաբանութեան մէջ նշանաւոր անձի մը հեղինակութիւն էր , այն է Հ . Ռէմիճիօ Պուզէլլի՝ նոյն միաբանութեան քարտուղարը , վասնորոյ քիչ զարմանք ու ապշութիւն չպատճառեց քանի որ կը շարունակէինք մեր կարդալը : Առաջին տեսութեամբ սա դատումը ըրինք մեր մըտքին մէջ , որ , եթէ երբէք Լատին միաբանութիւնը այս Գառաւոնից Այրին (այսպէս կը կոչեն Հայք նոյն տեղը ,) վրայ սեփականութեան ամենատկար փաստ մի կամ հաստատութիւն մի ունէին երբէք , այս հետաքրքրա-

կան տեսարին հրատարակումով այն ալ կորսնցուցին : Անշառապէս կարգացողը պիտի զարմանայ մեզի հետ մէկտեղ՝ մէջ բերած իրաւունքներուն , ձեռնարկութիւններուն ու բռնաբարեալ հետեւութեանց վերայ, որոնք խիստ տրամաբանական երեւելով իւրեան՝ գրեթէ բոլոր իւր ուժը այնպիսի փտուն փաստերու ու վկայութիւններու վերայ հաստատած է , կարծելով թէ սեփականութեան մի վրայօք բաղձանք յայտնելը՝ տրամաբանել է : Բայց մենք այս յառաջաբանական խօսքերը թողլով՝ մտնենք յառաջ բերած իրաւունքներուն խորը , և զանոնք մեր կարգացողներուն առաջը դնենք . և որովհետեւ մեր կողմանէ զուրցելիքները զանոնք ջրելու համար է միայն , բաւական է անոր իրաւունքներուն այլանդակութիւնը յայտնել՝ որով ինքնին կը ջրին առանց մեր աշխատութեանը :

Արդ , մեր բարեկամ Հ . Ռէմիճիօն իւր խօսքերը վսեմափառ Փաշային , դատարանի էֆէնտիներուն և ուրիշ սինեօրներու ուղղած ըլլալով , կ'երեւի թէ քիչ մի եւրոպական մարդավարութիւն բանեցընել ուզեր է , կանխաւ ծանուցանելով թէ իւր իրաւունքները մէջ բերած ժամանակ չուզէր բնաւ մէկուն նախաւ տել և արժանաւոր յարգանքը չմատուցանել , որպէս ղի ամենեւին մէկուն գանգատանաց տեղիք չտայ , մենք ալ այսչափ ծանուցանելով կը թողունք որ կարգացողը քիչ մի ետքը ինքնին հասկընայ անոր բանեցուցած մարդավարութեան ինչ եղանակ ըլլալը :

Երկու իրաւունք մէջ կը բերէ Պուղէլլի , այն է սրացոմն Բաղմաթամնակիայ , և սրացոմն անընդհար շարոնալիալ և հրապարակալ : Այն երկու իրաւունքներն ալ ինչպէս ամէն ազգ՝ նոյնպէս և մենք կ'ընդունիմք , և դիտեմք որ ամէն ազգաց և օրինաց քով բացարձակ տէր կը սեպուի մէկը կալուածքի մի , եթէ անոր ստացումը

հին ժամանակէ 'ի վեր ձեռքն է , և զանիկայ միշտ և անընդհատ կերպիւ վայելած է յայտնի և հրապարակաւ : Ուրեմն մենք ալ այս իրաւունքին վրայ կռթընեալով ջրենք Պուղէլլին փաստերը :

1. ՍՏԱՑՈՒՄՆ ԲԱԶՄԱԺԱՄԱՆԱԿԵԱՅ

Հ. Ռէմիճիօն առաջին իրաւունքով ինչպէս կը հաստատէ քառասնից Այրին իրենց՝ այսինքն Լատին միաբանութեան սեփական ըլլալը յանդիշատակ ժամանակէ 'ի վեր , ինչպէս կ'ըսէ . արդեօք օրինաւոր հրամանադիրներու , հրովարտակներու և տիրող իշխանութեանց շնորհած յատուկ վաւերագրերու վերայ՝ կը հիմնէ իւր իրաւունքը : Ս'ի զարմանար , ընթերցող , երբ լսես թէ այս հրամանադիրը չէ թէ Եգիպտոսի Սուլթաններուն , չէ թէ Օսմանեան կայսերաց , այլ՝

Ա. Գրիգոր ԺԱ. Ս. Պապին կոնդակին՝ որ 1375 , նոյեմբեր 25 թուականով Աւինեօն քաղաքը տուաւ :

Բ. Նոյն կոնդակին մէջ կիրով չէնք շինելու համար տուած հրամանին .

Գ. 1494 Փրիլի թուին Եգիպտոսի անանուհ Սուլթանէ մի ընդունուած հրովարտակին :

Առաջին հաստատութեանը գալով , այսինքն Ս. Պապին կոնդակին , ինքը գուշակելով թէ Օսմանեան Տէրութեան երկրին վերաբերեալ սեփականութեան խնդրոյ մի որոշման համար Հռոմայի Պապի թէ՛ իրօք եղած և թէ չեղած կասկածելի կոնդակ մի մէջ բերելը ուրիշ ազդեցութիւն չկրնար ունենալ՝ եթէ ոչ հակառակորդաց հեգնութեամբ գլուխ շարժելին , և այս հեգնութենէն ու արհամարհութենէն թէ՛ զինքը և թէ զՍրբազան Պապը ազատ պահելու համար , միանգամայն և կոնդակը զօրաւոր ցուցնելու համար ,

կ'ըսէ թէ որովհետեւ այս կոնդակը հին է , և հնու-
թեանը համար ալ զօրաւոր , հետեւապէս քառասնից
Այրը (¹) Սուրբ Երկրին եղած է միշտ : Եւ խնդրե-
լով մեր ընթերցողներէն որ Հ. Ռէմիճիօին բերած
փաստին վերայ մեզի հետ մէկտեղ հեգնութիւնը
մէկդի թողլով՝ չէ թէ միայն անյիշատակ ժամանակ-
ներէ , ինչպէս կ'ըսէ ինքը , թուղթեր մէջ բերէ , այլ
և այն թուղթերը վաւերական ըլլան միանգամայն շօ-
շափելի և ոչ երեւակայական :

Երկրորդ հաստատութեամբ աւելի վաւերակա-
նութիւն տալու համար պապական կոնդակին ծիծա-
ղելի նիւթ մ'ալ մէջ կը բերէ , սցսինքն կիրով շինու-
թիւն ընելու հրամանը . և այս հրամանը չէր կրնար
տալ կ'ըսէ Պապը , թէ որ նախ Օսմանեան կառավա-
րութեան հետ չհամաձայնէր . և քիչ մի ետքը կ'ըսէ .
« Եւ այս տեղս ճանչցուած էր թէ Եգիպտոսի արքու-
նիքէն և թէ Հռոմէն » : Թողունք կրով եղած շինու-
թեան խնդիրը , որով կուզէ ուժ տալ իւր ըսածնե-
րուն , ինչպէս կիրը կուտայ հողին ու քարին , ըսենք
միայն , թէ մեր արգոյ բարեկամը մի և նոյն ժամանակի
մէջ երկու զանազան կառավարութիւններ ու Հարըս-
տութիւններ յիշելով , այն է Օսմանեան և Եգիպտա-
կան , և մեծ հակասութեան մէջ իյնելով , թէ Ս. Պա-
պին ամենայն ակնածութեան արժանաւոր կոնդակի մի
գոյութիւնը կը ստէ , և թէ իւր բռնած դատը կը կոր-
սունցընէ . և ասիկայ կարծեմք թէ իւր խոհմու-
թեանը պատիւ չբերեր :

(1) Լատինք սուրբ Երկիր (Թէրա Սանթա) ըսելով իրենց Միաբա-
նութիւնը կ'իմանան փոխանուարար . իբրու թէ սուրբ Երկրի մէջ ուրիշ
ազգ գտնուած չըլլային . զոր օրինակ Հռոմ ըսելով Լատին ազգը կամ ե-
կեղեցին կ'իմացուի , այսպէս Սուրբ Երկիր ըսելով՝ Երուսաղէմայ Լատին
Պաշտամութիւնը կ'իմանան :

Երրորդ, մեր քաջ ախոյեանը սուրբ Երկրի դիւա-
 նատունը տակնուվերայ ընելով, վերջապէս հին հրամա-
 նագիր մի գտած է Փրկչի 1494 թուականին գրուած
 Եգիպտոսի Սուլթանէ մի, որ ըսել է 371 տարուան
 հնութիւն է. որով ոչ միայն սեփականութիւն կու տոյ
 իրենց, այլ և գուռ և բանալի ալ գնելու ու բանալ
 գոցելու ալ հրաման: Ասով լռելեայն կը հաստատէ՝ թէ
 անկէ յառաջ կամ թէ Ս. Պապին կոնդակէն ետքը մին-
 չեւ 1494 թիւը, որ է ըսել 119 տարի առանց դրան
 ու բանալիքի էր, և հրաման չունէին ոչ գոցելու և
 ոչ բանալու. և հետեւապէս՝ ինչպէս մինչեւ այսօր,
 նոյնպէս այն ժամանակն ալ յիշեալ Այրը երեք ազգաց
 կը վերաբերէր: Եւ եթէ կուզես հաւատալ, սիրելի
 ընթերցող, այդ հրովարտակին վերայ Ֆրանչիսկոս Սու-
 րիանօ հայրն ալ Այրը նորոգեց, գուռ ու բանալի դը-
 րաւ. և այն ժամանակէն ի վեր սկսան սեղան շինել,
 պատարագ ընել, կանթեղ վառել. և ամենեւին Հայոց
 և Յունաց ընդգրիմութիւնները երազնէն անգամ չէին
 անցըներ Լատինք. որ ըսել է, թէ Հայք և Յոյնք չէին
 ընդգրիմանար, և չէին ընդգրիմացած անկէ յառաջ ալ.
 ապա ուրեմն հարկ չկար Եգիպտոսի Սուլթանէն բանա-
 լու ու գոցելու հրաման ընդունել. բաւական էր Ս.
 Պապին կոնդակն ու անոր կիրով շինութիւն ընելու
 հրամանը որ Օսմանեան թաղաւորի մը հետ ըրած
 պայմանագրութենէ մի յետոյ տուած էր: Արդ, ու-
 րովհետեւ այս կոնդակէն ետքը դարձեալ հրամանա-
 գիր ընդունուած է առանձին սեփականութեան հա-
 մար, ըսել է թէ ընդգրիմութիւն ընող կար: Ապա թէ
 ոչ՝ կամ Ս. Պապին կոնդակը սուտ է, և կամ Սուլթա-
 նինը, և կրնանք Հ. Պուզէլլիէն թողութիւն ինդրելով
 ըսել առաջի աշխարհի՝ թէ երկուսն ալ սուտ է, ինչ-
 պէս քիչ մի յետոյ պիտի հաստատուիմք:

Սենք իբրեւ հակառակորդ և համառացութեան ի-
 րաւունք ունեցող, պատուելի Պուզէլլին երրորդ ա-
 ռարկութիւններուն սա բնական հարցումը պիտի ը-
 նէինք, եթէ 371 տարիէն և անկէ ալ հեռին երթալով՝
 490 տարիէն ՚ի վեր այդ Այրը Լատին վանաց ստաց-
 ուածքն է Վաւերական և հրապարական կերպով, ինչո՞ւ հա-
 մար մինչեւ ցարդ առանց դրան ու բանալիքի թողու-
 ցած է. ինչո՞ւ համար իրենց միւս եկեղեցիներուն պէս
 հարկաւոր եղած չէ՞ թէ նորոգութիւն՝ այլ շինու-
 թիւններ որ ամենակարեւոր են՝ չէ ըրած. ինչո՞ւ հա-
 մար յատուկ պահապան մի և մասնաւոր միաբանու-
 թիւն մի չէ հաստատեր, որ այսպիսի Սրբազան տեղւոյ
 մի սրբութեան ու մաքրութեան և պայծառութեան
 հսկէ. Այս իրաւացի հարցմանս տես ի՞նչ օրինաւոր
 պատասխան կուտայ օրէնսգէտ պատուելին. « Ի՞նչ,
 կ'ըսէ վստահութեամբ մի, եթէ իմ մէկ երկրիս վե-
 րայ շինութիւն ընելու հրաման ունենամ ու չչինեմ,
 միթէ ստացման իրաւունքս կը կորսունցընեմ » (Երէս 5).
 Ի՞նչ հանճարաւոր պատասխանի. ի՞նչ զօրաւոր փաստ.
 Լյս չեմ ուզեր ըսել թէ ըստ տաճկական օրինաց՝ հռ-
 ղատէր մի, եթէ իւր հողը, թէ որ միւլ է 15 տարի,
 և թէ որ Վախֆ է՝ 33 տարի առանց մշակելու և շի-
 նութեան թողու անխնամ, կը կորսունցընէ իւր ստաց-
 ման իրաւունքը. Այս առարկութեանս գուցէ մեր
 հակառակորդը միայն մշակելի երկիրներու համար ի-
 մանայ, որում կը շնորհեմ. Իայց չեմ կրնար երբեք
 շնորհել իրեն, եթէ Քառասնից Այրը հասարակ երկ-
 րի մի տեղ կը համարի, զոր կրնայ մարդս ըստ կամաց
 ծախել ու գնել. Ո՛չ, Հ. Պուզէլլի. քու կամացդ չէ
 յանձնուած որ ուզած ժամանակդ շինես և կամ չը
 շինես. այնպիսի տեղ մի որուն եթէ ոչ բնապէս՝
 գէթ բարոյապէս վայելելը երեք ազգաց անխտիր կը

վերաբերի . այնպիսի տեղ մի որ եթէ այսօր չեղաւ , կարելի է ու խիստ կարելի որ կամ վաղը , կամ եկող տարի և կամ հարիւր տարիէն ետքը կրնայ ուրիշ քրիստոնեայ ազգ մի ձեռքէդ խլել , և այն օրինօք և դատաստանաւ . ինչպէս օրինակները խիստ շատ են . Այսպիսի տեղ մի . եթէ Լատին միաբանութեան յաջողներ է տեղական Իշխանութենէ սեփականութեան և շինութեան հրաման ընդունել , միթէ իրաւունք չունիմ հարցընելու , ինչո՞ւ համար ուրեմն չես շինած հինգ դարէն 'ի վեր է . ինչո՞ւ համար այսքան երկար տարիներէ 'ի վեր խաբեր ես ու կը խաբես Եւրոպիոյ բոլոր քրիստոնեայ բարեպաշտ արքունիքները , որոնք Ս . Երկրի Լատին վանքերուն և Եկեղեցեաց համար , որոնց մէջ կիմանաս նաև այս Քառասնից Այրը , այսքան թանկագին ընծաներ խրկած են ու պատուած (երես 13) :

Սեր նրբամիտ ասոյեանը ըրած հարցումս ու անկէ ելած հետեւութիւնը՝ որ է սեփականութեան իրաւունք չունենալին , պիտի ու ծաղրական կը համարի . “ Վանի որ , կ'ըսէ , իրենք ձեռունին հրովարտակ մի չունին և չկրցան մէջ բերել , մեծ ծիծաղի արժանի է ըրած ենթադրութիւննին , տարակոյսնին , երեւակայութիւննին ու երազնին ” : Այս խօսքը մերմեղու համար , և մենք մեր հետապնդութիւնը ու համատաշտութեան իրաւունքը երեւակայական և ենթադրութիւն չըլլալը , այլ օրինաւոր և վաւերական թղթով , ըլլալը քիչ մի ետքը ցուցընելու ստիպեալ ըլլալով , հոս ուրիշ առարկայի մը կ'անցնիմ :

Կ'ըսէ լրջամիտ Պուզէլին , թէ իրենց հրամանագիրը (1494) ուրիշ կառավարութենէ ըլլալով ու խիստ հինցած , թերեւս մենք չենք ընդունիր . իրաւունք ունի այս կարծիքն ընելու , չէ թէ հնութեան համար , որ աւելի փառաւոր իրաւունք մի կ'ընծայէ , ինչպէս են

Թէ՛ մեր և Թէ՛ ուրիշ որ և է ազգի սեփականու-
թեան վերաբերեալ հրովարտակաները , այլ անոր հա-
մար որ տիրող Հարստութիւնը փոխուելէն յետոյ՝ նոր
իշխանութեան ձեռք նորոգուած կամ վաւերացուած
չէ , ինչպէս է սովորութիւնը ու օրէնքը Տաճկաստանի
մէջ . և այս չէ Թէ միայն իշխանութիւնը փոխուելուն ,
այլ և վեհապետի մը վախճանէն յետոյ նստող յաջոր-
դէն կը վաւերացուին : Արդ , ունի՞ արդեօք Օսմա-
նեան Տէրութեան կողմէն յատուկ Թուղթ մի , կամ
Թէ արդէն ունեցածին վերայ վաւերացում կայ Սէլիմ
Ա : Էն՝ որ ղեգիպտոսն ու Երուսաղէմը առաւ , և
կամ իւր բարեժառանգ յաջորդներէն մինչեւ ներկայ
ամէնողորմած և արդարասէր Սուլթան Ապտ — իւլ —
Աղիզ խանէն , և կամ Թէ իրենց միաբանութեան զա-
նազան առթիւ արուած հրովարտականերուն մէջ կայ
արդեօք Քառասնից Այրին յիշատակութիւնը : Իս
կը խալիֆ Պուզէլլիին կողմէն բացասական պատասխան
տուլու . և Թող ներէ ինձ յայտնել իմ կարծիքս Թէ
1494 Թուին առնուած Թուղթն ալ ստույգ չէ . կամ
Թէ կայ ալ նէ այնպիսի Թուղթ , հարկաւ Թէ վերջին
դատին (1849) , և Թէ ներկայիս դուրս կը հանէին .
Իւ եթէ ըստ իմ հրամանագիրը այն է զոր նոյն Թուա-
կանին յուլիս 7 Էդհէմ փաշային ժամանակ Մէճ-
լիսի մէջ հանեցին ու կարդացուեցաւ հրապարակաւ ,
անոր մէջ բնաւ յիշատակութիւն չկար Քառասնից
կամ Կաթի Այրին :

Իարձեալ , եթէ օտար կամ նախորդ Հարստու-
թեան ժամանակէ եղած հրովարտակաները վաւերական
կը համարին , հարկ է որ այսօրուան օրս Հայոց ազգը
դատ բանայ ու ետ առնու զԳողգոթայն ու Տորած-
ման տեղը , գրոնց առաջինին Յոյնք և երկրորդին Աւ-
տինք տիրած են , և ասոնց հաստատուն ու ստույգ

հրովարտականները որոնք արդարեւ յանյիշատակ դարերէ
 'ի վեր են, դեռ մինչեւ յայսօր մեր սուրբ Յակոբայ
 վանքի Պատրիարքական դիւանատան մէջ կը պահուին :
 Եւ հիմընդ կը խոստանամ Հ. Պուզէլլին որ եթէ
 այսօրինակ իւր կտրուկ փաստաբանութեամբը կրնայ
 ետ առնուլ Գողգոթայն, Տարածման տեղը իւրեան կը
 չնորհեմ իբր վարձ իւր աշխատութեանը :

Հ. Պուզէլլին այս առաջին մասին մէջ ամենազօ-
 րաւոր ձեռնարկութիւն մ'ալ կ'ընէ, որու մէջ չըսեմ
 իւր աստուածաբանութիւնը՝ այլ քաղաքագիտութիւ-
 նը և տրամաբանութիւնը կը փայլի : Կ'ըսէ, երես 8 և 9,
 Թագաւորի մը տուած օրէնքները, պայմանագրու-
 թիւնները ու սեփականութեան համար տուած մաս-
 նաւոր հրամանագիրները մի և նոյն զօրութիւնը ունին,
 և որովհետեւ Հարստութիւն մի փոխուելուն օրէնք-
 ները ու դաշնագրութիւնները չեն փոխուիր, այլ կը
 յարգուին յաջորդ Հարստութենէ ալ, ապա ուրեմն,
 կը հետեւցնէ, Եգիպտոսի Մամլուքներէն Օսմանեան
 տէրութեան ձեռքը անցնելուն, անոնց տուած հրա-
 մանագիրները իրենց զօրութիւնը չկորսուեցուցին :

Կը պատասխանեմ նախ՝ թէ Վաղղիյ երկրին Հա-
 րստութիւնները փոխուելն այս բանիս օրինակ բերե-
 լը ծիծաղական է, որովհետեւ Հարստութիւնը ուրիշ
 օտար ազգի մի ձեռք չէր անցներ, այլ ուրիշ դերդաս-
 տանի, որ օրէնքով, կրօնքով ու սովորութեամբք մի
 և նոյնն էին : Դարձեալ օրէնքը ազգաց ու Ժողովրդոց
 համար է, և ոչ Թագաւորաց և իշխողաց, վասն որոց
 քանի որ ազգը նոյն է՝ օրէնքը չկրնար փոխուիլ : Իսկ
 սեփականութեան խնդիրը ասկէ դուրս է. և գիտենք
 և մեզ հետ Հ. Ռէմիճիօն ալ պէտք էր գիտնալ, որ
 ըստ իրաւանց՝ ազգաց՝ աշխարհակալի մի տիրած երկ-
 րին բոլոր ստացուածքները իրեն կը սեփակուին, և բո-

ըրբ հրապարակական հաստատութիւնները նոր թա-
գաւորին իշխանութեան տակ կ'անցնին, զորոնք ինքը
կը կառավարէ ու կը տնօրինէ ըստ օրինաց և ըստ սո-
վորութեանց տիրող ազգին. և եթէ ուզէ՝ անոնց գոր-
ծածութեան սեփականութիւնը միայն կը թողու ժո-
ղովուրդին, ինչպէս են Եկեղեցիները, Դպրոցները,
և այլն և այլն : 2. Պուզէլլին այս կարեւոր կէտերը
չգիտնալը կարծեմ՝ թէ քիչ պատիւ կ'ընէ իւրեան և
իւր պաշտօնին, որովհետեւ քաղաքակրթեալ Փաշայի
մի և իմաստուն գատաւորներու դիմաց կը խօսի և
անոնց կ'ուղղէ իւր ճարտար գրիչը, և բոլոր ըսածնե-
րէն սա երկուսը կը հետեւեցնէ . 1. թէ սուրբ Երկի-
րը (դու իմա Լատին վանքը), այն ժամանակէն 'ի վեր
ոչ միայն երկրին՝ այլ և Այրին վերայ ալ ուղղակի իշ-
խանութիւն ունէր . 2. թէ այս իշխանութիւնը ոչ
միայն Եւրոպայի թղթերով՝ այլ և Թուրքիայի հրա-
մանագիրներով ալ հաստատուած է :

2. ԻՐԱՆՈՒՆԻ ԱՆԸՆԴՀԱՆ ԵՒ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՆ
ՍԵՓԱԿԱՌԹԵԱՆ

Այս երկրորդ մասիս մէջ մեր պատուելի ախոյեանը
բոլորովին մերկացեալ կը գտնեմք իւր գէնքերէն, այս
ինքն զօրաւոր ու հաստատուն նոր գրութիւններէ .
ու անկեղծաբար կը խոստովանի՝ թէ արդար և չկան
ոչ նպաստաւոր և ոչ ներհակ վաւերագրութիւններ,
բայց ասկէ ինչ կը հետեւի կ'ըսէ, բաւական հաստա-
տութիւն չէ՞ նոյն Այրը շարունակաբար ու խաղա-
ղութեամբ մինչեւ այսօր մեր ձեռքը գտնուիլը : Քիչ
մի վարը դարձեալ սիրտը չհանդարտելով և իւր անհիմն
ձեռնարկութեան վերայ ասպահովութիւն չունենալով,
ուրիշ միջոցներով կ'ուզէ հաստատել Այրին վերայ

ունեցած իշխանութիւննին : Եւ ինչ են ըսածները ,
պատմութիւններ , գործքեր ու վկաներ թէ մեռեալ
և թէ կենդանի : Տես ինչ կ'ըսէ . « Ես չեմ կրնար
մեռելներուն խօսիլ տալ (վասն զի Սաւուղին վհուկը
չէ) , բայց կը յանդգնիմ ըսելու՝ թէ ինձ համար կեն-
դանիք ալ մեռեալք ալ սխալ խօսին » :

Պարմոնիւնի . Ս'եր ողորմելի Պուզելլին ճարը
հատնելով հին պատմութիւններ կը խառնէ , և ա-
նոնցմէ մեղ վկայութիւններ կը բերէ , որոնց մենք
չատին և ոչ անուկները ըսած եմք և ոչ ինչ աստիճանի
հաւատարմութեան արժանաւոր ըլլալին գիտեմք ,
այսու ամենայնիւ թող անոնք գրած ըլլան , ատկէ
ի՛նչ կը հետեւի . միթէ պատմութեամբ կրնամք տեղ-
ւոյ սեփականութիւնն ստանալ : Աւասիկ Յոյք Թրեստ
տպուած Երուսաղէմայ պատմութեան մի մէջ խառ-
դախութեամբ գրած են թէ Սուրբ Յակոբայ վանքը
Յունաց կը վերաբերի , և Հայք բռնութեամբ յա-
փշտակած են . ճշմարիտ է այս , երբ անդին կարելի է
Լատիններէն գրքի մէջ ալ նոյն վանքին համար Քրան-
կաց է գրուած ըլլայ . ուրեմն ճշմարիտ են այս գրե-
ուածները , և դար մի կամ երկու անցնելէն յետոյ
Յոյք պիտի կարենան այդ գրքին վկայութեամբը Հայոց
վանքին տէր ըլլալ : Այսպէս թէ որ Պուզելլին յիշած
մատենագիրները խառդախութեամբ գրած չեն , ան-
տարակոյս միամտութեամբ գրած կ'ըլլան . վասն զի
այդ մարդիկը կամ մէկմէկէ առած են , և կամ հոս
եկած ու ըսած են իրենց Լատին կրօնաւորներէն , ու
ինչ որ ըսեր են անոնցմէ՝ թէ այս ինչ տեղը և այս ինչ
կալուածը Լատինաց է , այնպէս ալ գրած են իրենց
Ճանապարհորդութեան գրքին մէջ , առանց ուզելու
աշխատութիւն յանձն առնուլ ուրիշ ազգացմէ ալ
տեղեկութիւն ընդունիլ նոյն տեղւոյն վերայ : Այս

պատճառաւ է որ Եւրոպացի ճանապարհորդները շատ անգամ սխալ տեղեկութիւններ կու տան իրենց գրքերուն մէջ միամտութեամբ խաբուելով Լատին կրօնաւորաց խօսքին :

Գործք 2. Պաշտօնականութիւնները գոցելով գործքերով կը ջանայ հաստատել զոր կ'ուզեմ հոս մէջ բերել, խնդրելով կանխաւ իմ ընթերցողներէս որ իրենց ծիծաղը բռնեն մինչեւ հետեւութիւնը մտիկ ընենին. « Կը տեսնէք, կ'ըսէ, որ մեր սրբազան պաշտամունքներուն համար ամէն օր պատուական զարդեր կը խրկուին Երուսաղէմ: Կը տեսնէք զարդերը, կանթեղները, պատկերները, աշտանակները, ոսկի ու արծաթի և ուրիշ պատուական մետաղէ սկիհները. և լաւ գիտէք թէ որով ձեռքէն և սր անձինքներէն կը խրկուին: Եւսոնց վերայ նկարուած կամ փորուած կ'ըլլան միշտ թագաւորաց, թագուհեաց, կայսրուհեաց ու կայսերաց նշանները ու անունները: Սպանիոյ, Փորագուկալի, Իտալիոյ և իւր հին հասարակապետութեանց՝ Վենետիկոյ, Ճենովայի ու Դոմբանայի նշանները. Ճերմանիայի, Պովիէրայի, Նոբօլիի, Աւստրիոյ, Սարտենիայի, Գաղղիոյ, ու մինչեւ անգամ Անգլիոյ նշանները, . . . (չերկեցընեմ) բոլոր Եւրոպիոյ դքսութեանց նշանները նկարուած են անոնց վերայ: Եւսոնք ինչ կը նշանակեն: Բոլոր Եւրոպիոյ տէրութեանց այս սուրբ Տեղերուն որուն ըլլալը դիտնալին կը ցուցընեն »:

Ապա կը հետեւցընէ թէ « Այս սուրբ Տեղերուն մէջն է նաև Քառանից սուրբ Այրը » (զարմանալի հետեւութիւն): Եւսոնք, ըստ իմ, ուրիշ բան չեն, եթէ ոչ Եւրոպիոյ արքունիքները շողորորդել, և առնոցմէ պաշտպանութիւն մի յուսալ:

Սեր կտրուկ փաստաբանը այսքանով չբաւականուեալով՝ սպասեալով ալ կ'ընէ մեզ թէ, պիտի գրեմ ու

խնայընեմ բոլոր Տէրութիւններուն, թէ Լատինք ու
զելով աւելի մեծ խնամօք ու պայծառութեամբ պահ
պանել այս սուրբ Տէղը, Յունաց և Հայոց Բարեխառն
կրօնաւորները, Բարեպաշտ Եպիսկոպոսները և Պատրի-
արքները կ'ուզեն որ գլխին ալ քաց մնայ, որպէս զի
անասուններուն յոր ախոռ ծառայէ, ու գողերուն
և չարագործներուն ապաստանարան ըլլան:

Այս տեղ կը թողում Հ. Ռէմիճիօն մարդավա-
րութիւնը՝ որով հեգնաբար կ'արհամարհէ իւր հա-
կառակորդները, և մէջ կը բերեմ իրենց կրօնաւորնե-
րուն Բարեխառն-Իիւնը և Եպիսկոպոսաց Բարեպաշտ-
Իիւնը պատմական դէպքով մի հաստատելու. և կը հար-
ցընեմ իրեն, կը յիշէ՝ արդեօք 1839 Հոկտեմբեր 3 ին
(ըստ նոր տումարի) Լատին միաբանութեան կային
ներով ու մուրճերով Ս. Համբարձման լեռան վերայ
Հայոց շինած վանքը բարեպաշտութեամբ ու բարե-
նախանձութեամբ կործանելին. երբ Հայք հաստա-
տուն հրովարտակներով և Սուլթան Մահմուտի հրա-
մանագրովը շինած էին, որպէս զի ազատեն այն սուրբ
Տէղը (որ առաջին կարգի նուիրական վայր կը համա-
րի) Ֆէլահներուն աղտեղութենէն, առանց որ և է
ազգի մը գործածութեան իրաւանցը դպչելու, որոնք
թէ ուխտերին և թէ պաշտօնին ըստ սովորութեան
կը կատարէին առանց արգելք մի կրելու Հայոյմէ:
Կը յիշէ՝ կ'ըսեմ ինքը իւր կրօնակցացը հետ մէկտեղ
այն ժամանակի յիշեալ սուրբ Տէղայն վիճակը որ ըն-
գուններ էր իւր արժանաւոր սրբութիւնը ու յարգը,
կը տեսնէ՝ և հիմակուան վիճակը, որ իրօք ախոռ մի է
և գողերու ու չարագործներու ապաստանարան. և
ով է այս սրբապղծութեան պատճառ եղողը, չէ՞ որ
իւր Բարեխառն ու Բարեպաշտ միաբանութիւնը, կը
հրաւիրեմ իւր ուշադրութիւնը այս իրական պատ-

ժողովեանս վերայ, և կը խնդրեմ որ նախ կշռէ ու յետոյ իրաւաբանէ, և չդպչի որ և է ազգի մը ներքին ու հոգեւոր զգացմանցը որ սրբազան է իւրեանս :

Ս. Կոյս-Բիւնէ, Այս մասին մէջ վկայութեան կը բերէ Բէթլէէմի շէխերը 1838 և 1849 թուականին եղած դատերուն ժամանակը, ու կ'ըսէ՝ թէ ասուք կանչուեցան, և ըսին՝ թէ Լատինաց է այս տեղը : Ասոնց՝ ինչ պէս առաջինը՝ նոյնպէս երկրորդը բոլորովին սուտ ու սխալ է : Տես ինչ կը դրեն երկրորդ դատին ժամանակ Բէթլէէմի Տաճիկ շէխերը թէ մեր և թէ Յունաց վանքերուն, — Լատինաց կրօնաւորները ուղեւորով տիրապետել Սիդդի Մէրէէմի Այրին, որ բոլոր գիւղացւոց կը վերաբերի, ուղեցին կաշառել քանի մի անօթի ու խեղճ ֆէլաններ որ երթան վկայութիւն տան 'ի շնորհս Լատինաց : Իայց մենք լսելով այս բանս, կանչեցինք ու յորդորեցինք զիրենք որ քանի մի ոսկիի համար իրենց խղճմասնեքիս դէմ չգործեն, ուստի այս բանս իմացնելով՝ կը վկայեմք նաեւ որ այս Այրը ամենեւին մէկ ազգի մը յատկացեալ չէ, այլ բոլոր գիւղացիք թէ քրիստոնեայք և թէ մահմետականք իրենց ուստը կը կատարեն, և այլն : Արդ, և թէ Բէթլէէմի շէխերուն կաշառեալ վկայութիւնը ընդունելի է, և սա առաւել ընդունելի է մեր մէջ բերած անկաշառ վկայութիւնը բուն շէխերուն և ոչ անօթի մարդոց :

Այս դատերուն ժամանակ երկու անգամ ալ, կ'ըսէ, Հայերը թուղթ մի մէջ բերին ու երկու անգամ ալ սուտ ելելով մերժուեցաւ : Կը պատասխանեմ, թէ ինչպէս առաջինը (1833) նոյնպէս վերջին դատին մէջ (1849) այն թուղթը այնքան զօրաւոր գտնուեցաւ, որ դատարանին մէջ ճաղախա շինուելով անոր վերայ Բարձրագոյն դուռը խրկուեցաւ, ուր յիշեալ թղթին վաւերականութիւնը ընդունելով՝ նոր հրա-

մանագիր մի ելաւ սա մօքով, թէ 'ի բնէ անտի ինչ
վիճակի մէջ էր յիշեալ Այրը, այ՛ պէս դարձեալ միայ
երեք ազգաց սեփականեալ: Աստի այս հրամանիս վե
րայ դատարանին կողմէն քանի մի երեւելի (միւթէ
պէր) անձիւք երթալով ու հեշք ընելով՝ Լատնաց
ձեռօք եղած նոյն ժամանակի նորոգութեան ծա
խուց մասնակցեցան Հայք և Յոյնք ալ, որ էր 1218
ղուռուշ:

Հիմայ տեսներք թէ ինչ թուղթ էր այն ժամանակ
Հայոց ձեռքը գտնուածը, որով մինչեւ ցայսօր և յու
ւիտեան պիտի ցուցնեն իրենց համատապութեան ի
րաւունքը յիշեալ Այրին վերայ: Տաճկաց 117. թը
ւականին, որ ըսել է ասկէ իբր 83 տարի առաջ, վեճ
պատահելով նոյն Այրին վերայ, ժամանակին գտնու
ած Մուլան՝ Ապտուլահ անուն, անձամբ Բեթլէէմ
երթալով և տեսնելով Այրին մէջ կանթեղ, պատիկեր
և ուրիշ անօթներ, գիւղացիներէն քանի մի քրիստո
նեայ և տաճիկ ֆէլահներ կանչելով, և խմանալով ու
նոնցմէ թէ տարիէ մը 'ի վեր է իրենք դրած են հան
դանօք, ու կը վայելէն Սիգդի Մերեէմի (Ատուա
ծածնի) օրհնութիւնը ընդունելու, հրամայեց որ
դուրս հանեն զանօք բոլոր, և նոր դուռը զոր բացեր
էին գոցելով՝ հին դուռը կրկին բանալ տուաւ. պա
տուիրելով որ այսուհետեւ ոչ ոք ազգ մէջը ամենեւին
կահ ու կարասիք չդնէ, նորոգութիւն չ'ընէ, այլ ա
մէնքն ալ ըստ վաղեմի սովորութեան՝ իրենց ուխտը մի
այն կատարեն հոն, պահելով զսուրբ Այրը իւր
հնութեան վիճակին մէջ: Այս հրամանը, կ'ըսէ, ըն
դունեցին երեք ազգ ալ, և խնդրեցին որ այս մօք
կեօճէի դրուի: Այն կեօճէի մէջ ոչ միայն դատարա
նի երեւելի մարդոց, այլ և Բեթլէէմի Յոյն ու Լա
տին գիւղացւոց կողմէ ալ վկայութիւն կայ:

Աւասիկ Է. Ռէմիճիօին սուտ թուղթ ըսածը, որու ճշմարտութիւնը ու վաւերականութիւնը մինչեւ անգամ Բ. Դուռը ճանչնալով՝ հրամանագիր խրկած է, որու շնորհ կրնայ տեսնել պատուելի Հայրը դատարանի արձանագրութեանց մէջ։ Ինձ այնպէս կ'եւրեւի որ այս խնդրոյն նկատմամբ արդարասէր Մալլայի մը վկայութիւնը աւելի ուժ ունի քան որ և իցէ բարձրաստիճան եկեղեցականի մը կոնգակէն։

Ասոնցմէ ետքը դարձեալ չկարմրելով մեր անխոնջ փաստաբանը, տեղը ոյս քայմաքամն ալ և Սէճլիօի մարդիկն ալ վկայութեան կը բերէ, 1500 էն աւելի մշակաց ձրի աշխատութիւնն ալ, և աւելի ուժ տալով իւր դատին՝ մինչեւ անգամ Հայ և Յայն վարդապետաց վկայութիւնը մէջ կը բերէ. որպէս թէ ըսած ըլլան որ Այրին մէջ պաշտօն կատարած չեմք։ Ասոնք Պուզէլլինն ամենատկար զէնքերն են, որոնք այնքան ուժ ունին, որքան ուժ ունի մարդոյս ձայնը օգին մէջ. որու դէմ ես ալ ահա այսօր գրութեամբ կ'ըսեմ թէ, Հայ կրօնաւորները ժամերգութիւն ըրած են ուղած ժամանակնին. և եթէ իրենք պատարագ ըրած են հոն զոր չեմք գիտեր, ընդդէմ է Տէրութեան հրամանին, ընդդէմ է իրաւանց ազգաց, և բռնի յափշտակութիւն է։

Զ. Պուզէլլինն բոլոր ձեռնարկութիւնները և բերած իրաւունքները թէ որ ուզէինք մէջ բերելով ջրել, կտրծեմ թէ բաւական հասակեկ գիրք մի պիտի ըլլար, բայց չուզելով այնպիսի շաղկապութիւններով մեր սիրելի ընթերցողաց գլուխն ալ ցաւցընել որ արդէն բաւական ցաւցուցինք, սա մէկ իրաւունքն ալ մէջ բերենք իւրեան, ու յետոյ փութանք մեր եզրակացութեան ու վախճանին։

Սէր պարզամիտ բարեկամը կ'ըսէ (երես 18) և շատ

իրաւամբ, թէ ազգ մի կամ անհատ մի՝ տեղ մի ստա-
նալու համար երեք եղանակ կայ, կամ ծախու առնե-
լով, կամ պարգեւ ընդունելով, կամ յափշտակելով, և
կամ գործածութեամբ: Եւ ասոնց և ոչ մէկով, կ'ըսէ:
Յոյնք և Հայք կրնան ապացուցանել իրենց ըլլալը,
իրրու թէ Լատինք Այրը անոնց ոչ ծախած են, ոչ
պարգեւ տուած, ոչ գործածած ունին և ոչ իսկ յա-
փշտակած: Եւ որ, ես ալ այս իւր իրաւանցը վերայ կըռ-
թընելով կը հարցընեմ իրեն թէ, այն Այրը՝ որուն
սեփականութեանը համար կը վիճէ, ծախու առած է
մէկէ մը, ոչ, պարգեւ ընդունած է մէկէ մը, չեմ
յուսար, գործածած է, չեմ գիտեր, յափշտակած
է, այո՛, կ'ուզէ յափշտակել այնպիսի սրբազան Տեղ մի
որ գիւղին բոլոր հասարակութեան ուխտաւորի է, և
երեք ազգաց կը վերաբերի: Այլ սխալի գարձեալ մեր
աստուածաբանը, ըսելով թէ Այրին չորս կողմի եր-
կիրը ու վրան Լատինաց է, ինչ իրաւունքով Հայք և
Յոյնք կ'ուզեն անոր ներքեւի մասին տիրել: Ի պա-
տասխանի ասոր՝ կ'ըսեմ իւրեան, թէ այն իրաւունքով
որ իրենք Քրիստոսի Մսուրին տիրած են վրան Յունաց
և չորս կողմը Հայոց և Յունաց սեփական ըլլալով, և
ասոր օրինակները խիստ չատ կան Երուսաղէմի մէջ:
Յետ այնորիկ երկար ու բարակ վճռաբանութիւններ
ընելով դրան ու բանալեաց վերայ, ու հաստատել ու-
ղելով թէ քանի որ դուռ կայ՝ կը հետեւի անոր որ բա-
նալի մ'ալ պիտի ունենայ, և այս կտորին մէջ ալ դար-
ձեալ քաղաքապարութեամբ վարուելու համար իր ը-
րած խոստմանը հակառակ՝ կը յանդգնի ըսել, թէ բա-
նալիքը արգիլել ուղղ կրօնաւորները, Կաթողիկոսը, եւ
պիսկոպոսները ու պատրիարքները քրիստոնէայ կոչ-
ուելու արժանի չեն, անիրաւ են, գայթակղեցուցիչ
են, ինչո՞ւ համար, վասն զի բարեպաշտ ողւով կ'ու-

վեն սրբազան տեղւոյ մը վերայ ունեցած հաւասար
տառքման իրաւունքնին պաշտպանել : Այլ վերջապէս
լաւ համադրուելով՝ որ ինչպէս սաղի դատերուն մէջ
նոյնպէս այս դատիս մէջ ալ թէ Հայք և թէ Յոյք
սխալի վերահաստատուն իրենց անդրժեկի իրաւունքը
յիշեալ Այրին համատացութեանը վերայ, կակղնալով
չըսեմ թէ իւր իրաւանց տկարութիւնը ճանչնալով,
հաւանութիւն կուտայ Յունաց՝ բանալիքը հանելու
ու բայ թողլու դուռը բոտ հին սովորութեան, այս
պայմանաւ որ Յոյք ալ Լատինաց դարձնեն Հովիւ-
ներուն Եկեղեցին և Ս. Յարութեան վերի նորաշէն
դրան բանալին հանեն՝ ինչպէս էր յառաջ : Արդ, այս
առաջարկութեան ետ ալ Ամէն կ'ըսեմ, գիտնալով որ
Լատինաց ըրածը յայտնի անիրաւութիւն է եզեր ընդ-
դէմ Յունաց ըրածին. բայց ինչ արդարութիւն է որ
Հայք ևս երկու ազգաց փոխադարձ անիրաւութեան
դոհ ըլլալով՝ կորսունցնեն իրենց իրաւունքը զոր ու-
նին Քառասնից Այրին վերայ. միթէ ունին Լատինք
պահանջմունք մի Հայոցմէ ալ :

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Արդ, հետեւցընեմք մենք ալ թէ Հ. Պապէսը ին
մէջ բերած և թէ մեր իրաւունքներէն :

1. Թէ Լատին միանութիւնը անյիշատակ ժամա-
նակէ 'ի վեր ոչ ունէր, և ոչ երբէք ունեցաւ բեթ-
լէէմի մօտ Քառասնից Այրին ազատ ու անկախ ստա-
ցումը. որովհետեւ ձեռքը հաստատուն ու օրինաւոր
հրամանագիր և հրովարտակ չունի ոչ ծախու առած
ըլլալուն և ոչ գործածած, բայց 'ի Ս. Պապի կոնդա-
կէն, և բայց 'ի Եգիպտոսի Սուլդանի մը թղթէն, որ
էթէ իրօք ալ կան՝ երկուսն ալ անգոր են :

2. Բաժներէս կը հետեւեցնենք որ այսպիսի չնչին թղթերով ամենեւին չեն կարողացած իրենց կարծեցեալ իրաւունքը ի գործ դնել, և բանի անգամ որ փորձ փորձած են թէ բանալիք և թէ մէջը կան կարասիք դնելու, ընդդիմութիւն գտած են միւս քրիստոնեայ հասարակութիւններէն :

3. Եթէ հոգեւոր պաշտօն մի կատարած ունին մէջը, միւս երկու ազգաց քրիստոնէաբար Թոյրաուութենէն համարձակած են, և ոչ թէ Այրին վերայ ազատ, սրբազան ու խաղաղ սեփականութիւն մի ունենալուն :

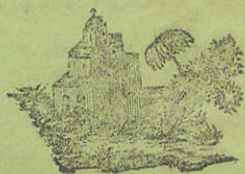
4. Թէ 4. Պուզէլլի ամենեւին չկրցաւ ապացուցանել իւր իրաւունքը ոչ վաւերական թղթերով, ոչ անուրանալի դործերով, և ոչ ամէն աղբի կենդանեաց ու մեռելոց վկայութիւնովք :

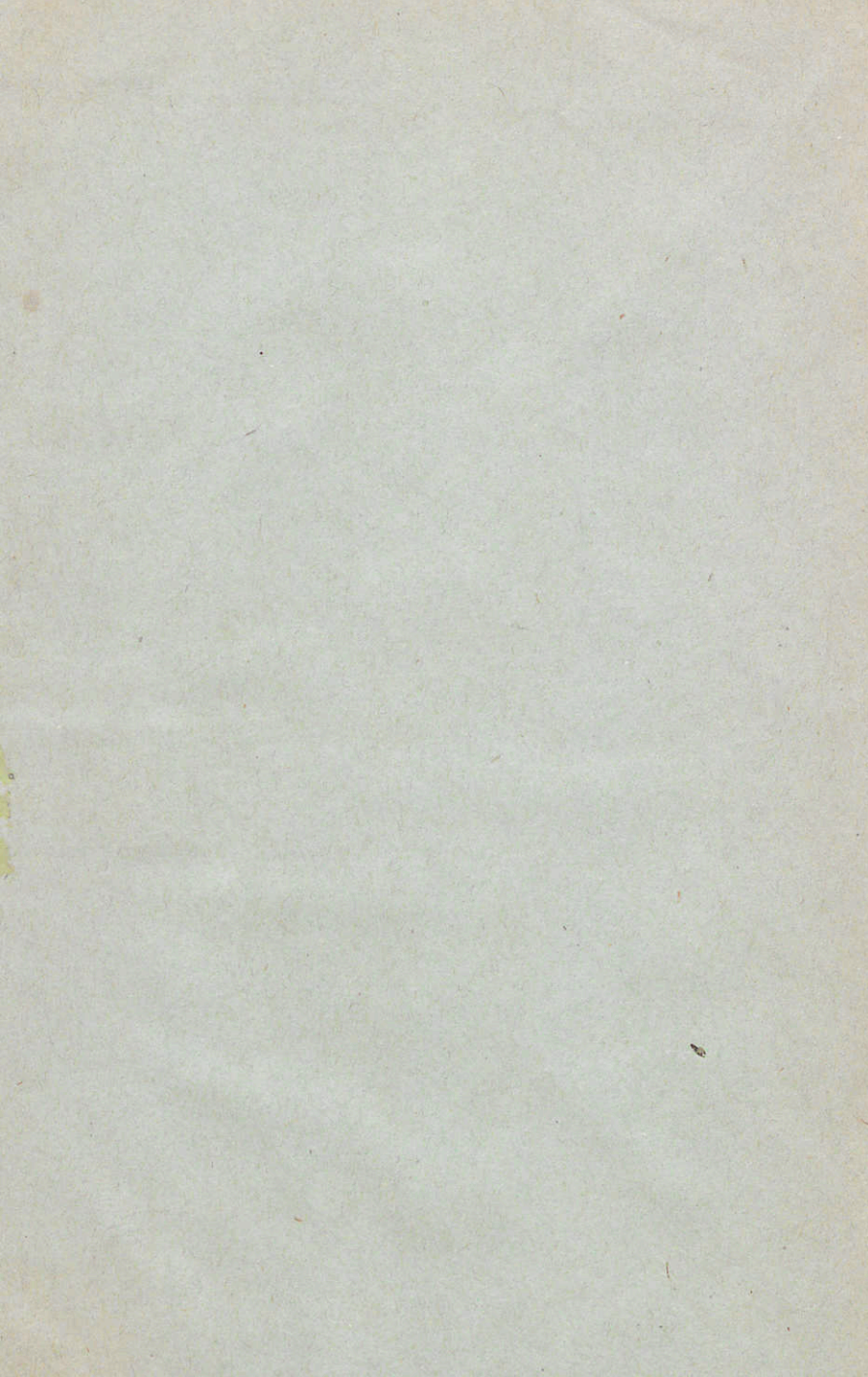
5. Թէ հարկ եղած ժամանակ ինչպէս միշտ, դարձեալ կարող ենք մեր պարծենցած համատաշութեան իրաւունքները ցուցնել որոնք համեմատ են սուրբ Երկրի սեփականութեան օրինացը. իսկ աւերութեանց մէջ եղած փոխադարձ պայմանադրութիւնները յայտմասին չենք ճանչնար, վասն զի մեր խնդրոյն չեն վերաբերիր :

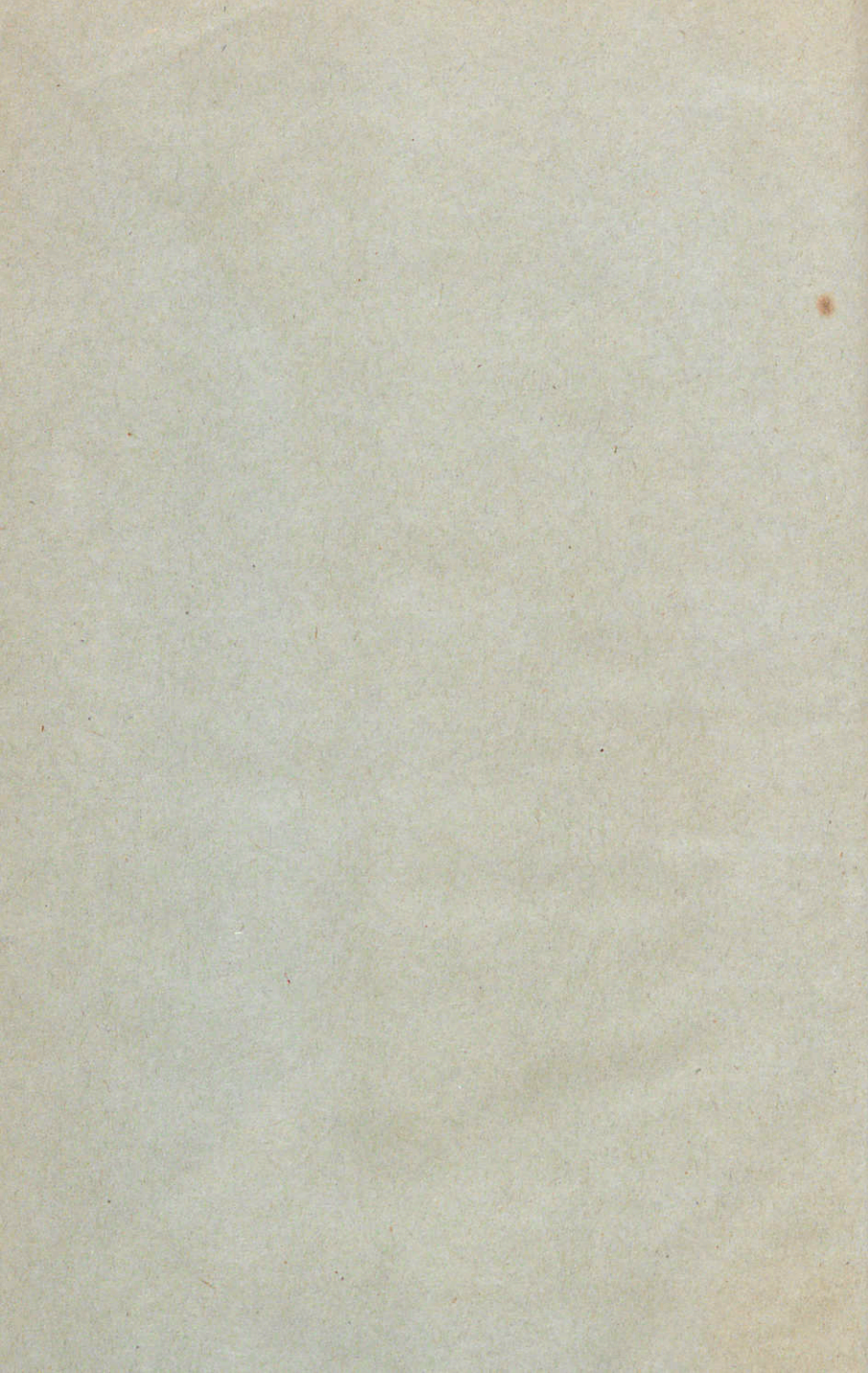
6. Թէ մենք եւս Ատտինաց կողմանէ այսպիսի յափշտակութեան փորձ մի անսնելնուս, որուն չէինք յուսար, որովհետեւ անբռնաբարելի իրաւունք են մերը, Բ. Դրան արդարութեանը ու իմաստութեանը կը բողոքեմք որ արդարութիւն ընէ, և այս օրինակ վէճերու՝ որ խիստ շատ անգամ կը սրատահին, վերջնական կերպիւ վճիռ մը ընէ. որպէս զի այսուհետեւ չպատահին այսպիսի անհամաձայնութիւններ որ և է ազգի մը հետ, զորոնք կը յարգեմք միշտ : Եւ կը յուսամք վսեմափայլ Իզգէթ Փաշայէն որ իւր պաշտօնը

հատարելով կրկին սուրբ Քաղաքս հասնելուն, չարու-
նակելով յիշեալ Այրին դատը, ինչպէս որ յաջողու-
թեամբ սկսած էր՝ իւր արդարասիրութիւնը ու ան-
կողմնասէր ոգին յայտնելով, նայն ոգւով կը մերջացընէ.
Թողլով Այրը իւր հին վեճակին մէջ իբր հասարակաց
ուխտատեղի, յարգելով թէ մեր ձեռքի վաւերա-
գրերը և թէ Տէրութեան շնորհած հրամանագրերը.
Վասն զի մեր յոյսն այն է որ Բ. Դուռը այսպիսի
խնդրոց մէջ աղատ է իւր արդարացի սրոշումները ու
հրամանները տալու, և կարօտ չէ և ընդդէմ է իւր
իրաւասութեան և բացարձակ իշխանութեան՝ օտար
տէրութենէ մի կախեալ ըլլալ, ինչպէս կը համարձակի
պնդել ամենայն ուժով մեր առաքելական քարոզիչը.
(տես իւր տետրին մէջ երես 15),

4778

2013

